

УДК 332.1

Ліщинський І.О.

кандидат економічних наук, доцент,
Тернопільський національний економічний університет

ЗАСАДНИЧІ ПРИНЦИПИ СТРАТЕГІЇ ПОЛЮСІВ ЗРОСТАННЯ

Стаття присвячена дослідженню принципів, згідно яких повинна формуватися стратегія полюсів зростання у сучасних умовах та розглянуті засади та еволюцію концепції полюсів зростання. Здійснено ретроспективний огляд імплементації стратегій полюсів зростання в світі. Виокремлено характерні риси, які притаманні усім стратегіям такого типу. Наводиться модель розрахунку вигод від реалізації стратегії в залежності від розміру планових полюсів, їх кількості та дистанціонування між собою, а також від наявного бюджету програми.

Ключові слова: полюс зростання, стратегія полюсів зростання, просторова конфігурація, регіональний розвиток, регіональна політика.

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ СТРАТЕГИИ ПОЛЮСОВ РОСТА

Ліщинський І.О.

Статья посвящена исследованию принципов, согласно которым должна формироваться стратегия полюсов роста в современных условиях и рассмотрены основы и эволюция концепции полюсов роста. Осуществлен ретроспективный обзор имплементации стратегии полюсов роста в мире. Выделены характерные черты, которые присущи всем стратегиям данного типа. Приводится модель расчета выгод от реализации стратегии в зависимости от размера плановых полюсов, их количества и дистанцирование между собой, а также от имеющегося бюджета программы.

Ключевые слова: полюс роста, стратегия полюсов роста, пространственная конфигурация, региональное развитие, региональная политика.

BASIC PRINCIPLES OF THE GROWTH POLE STRATEGIES

Lishchynskyy I.

The paper is devoted to the study of the principles of growth poles strategy in modern conditions. The basics and evolution of the concept of growth poles are considered. A retrospective review of the implementation of the growth poles strategy in the world has been carried out. The features that are inherent to all strategies of this type are selected. The most important among them are: the inevitable modification of the overall spatial structure of employment and population in the region; spatial discrimination or selective approach to locations; orientation on a limited number of poles, the quantity of which varies depending on the goals; stimulating of the employment and population growth in selected locations in the region. A model for calculating the benefits from the implementation of the strategy is given depending on the size of the planned poles, their number and distancing among themselves, as well as on the available program budget.

Keywords: growth pole, growth pole strategy, spatial configuration, regional development, regional policy.

Постановка проблеми. У середині минулого століття було розроблено основні постулати концепції полюсів зростання, яка видалася дуже привабливою для практиків, оскільки передбачала досягнення високіх економічних результатів за мінімумом фінансування. Однак оптимізм щодо ефективності стратегії дуже швидко згаснув і лише в окремих випадках її вдалося завершити в повному обсязі. Стратегія полюсів зростання стала розглядатись як «реліктова», а сама ідеологія піддалась жорсткій критиці і почала вважатись абсолютно неважливою чи навіть «ворожою». Разом із тим протягом останнього десятиліття відбувається певний «ренесанс» концепції і стратегії на основі експлуатації принципів полюсів зростання починають імплемтуватись в багатьох країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні засади теоретичних уявлень про полюси зростання та розвитку були закладені в працях Ф. Перру, Ж. Будвіля, Х. Ласуена, П. Потье. В сучасній інтерпретації продовження даних концепцій можна

знайти в моделях «центру-периферії», «нової економічної географії», «нової географії креативності» тощо [1]. Тим не менше, протягом останніх років появились дослідження [2; 3], які стали новим поштовхом для розвитку автентичної концепції «полюсів». Крім того низка стратегічних програм розвитку держав та об'єднань (наприклад, [4]) передбачають втілення зазначених ідей на практиці.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження концептуального каркасу, ретроспективи та засад практичної імплементації ідей полюсів зростання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теорія полюсів зростання (розвитку) була розроблена в 1950-х рр. французьким економістом Ф. Перру [5]. В її основі лежить уявлення щодо провідної ролі галузевої структури економіки і, в першу чергу, лідируючих галузей, що створюють нові товари та послуги. Центри і ареали економічного простору, в яких розміщуються підприємства провідних галузей, стають полюсами, які притягують до себе фактори виробництва, оскільки

забезпечують найбільш ефективну їх експлуатацію. Пізніше Ж. Будвіль [6] показав, що в якості полюсів зростання можна розглядати не лише об'єднання підприємств галузей-лідерів, але і конкретні території (населені пункти), які виконують в економіці регіону функції генераторів інновацій та прогресу. Теорія полюсів зростання отримала подальший розвиток в працях П. Потье [7] про осі розвитку. Основна ідея полягала в тому, що території, розміщені між полюсами росту і забезпечують транспортне сполучення, отримують додаткові стимули розвитку, завдяки зростанню вантажопотоків, поширенню інновацій, розвитку інфраструктури. Тому вони перетворюються в осі (коридори) розвитку, що визначають разом із полюсами зростання просторовий каркас регіону.

Еволюцію концепції полюсів зростання не можна розглядати відірвано від розвитку практичних ініціатив у цій царині. Період із середини 1960-х по середину 1970-х ознаменувався бурхливим зростанням академічного інтересу до стратегій стимулювання полюсів зростання, який супроводжувався численними конференціями, публікаціями та іншими заходами. Як наслідок почали спостерігатись спроби практичного втілення стратегій такого типу у середовищах як розвинутих країн, так і тих, що розвиваються (держави Латинської Америки були серед піонерів). Оцінюючи ефективність втілення таких програм із сучасних темпоральних позицій, можна зробити висновок про їх загально неуспішність (принаймні в плані досягнення намічених цілей за вказані терміни). Щоправда, можна відмітити окремі випадки деякого поступу у виконанні поставлених завдань, які пов'язані або із дійсно вдалим інструментарієм та підходом стратегії, або із «щасливим» збігом обставин (серед прикладів успішних ранніх стратегій дослідники традиційно називають Програму розвитку Аппалачів у США, спроби деконцентрації деяких мегаполісів у Великій Британії та створення промислових полюсів в Індії). Окремо слід виокремити промислово політику створення моносекторних міст в соціалістичному таборі держав, яка за своєю суттю є своєрідним варіантом стратегії планових полюсів, що реалізовується майже виключно в централізованій манері (тобто відбувалась підміна ринкових процесів концентрації адміністративними заходами).

Не зважаючи на це, випадки, коли стратегія реалізувалась послідовно, в повному обсязі і протягом усього наміченого періоду часу були нечисленними.

Відносно коротку історію імплементації стратегій полюсів зростання можна умовно розділити на 5 етапів:

1. Ранні 1960-ті рр. – сформовані основні постулати стратегії та коло проблем, на яке вона повинна спрямовуватись (обидва аспекти були в основному обгрунтовані завдяки працям Ф. Перру [5]);

2. Пізні 1960-ті рр. – активне застосування стратегії для вирішення широкого спектру завдань (цей період ознаменовується розцвітом ери кейнсіанства та, відповідно, значним рівнем державного втручання і загальним оптимізмом щодо системи планування);

3. Ранні 1970-ті рр. – прояв численних випадків провалу та відмови від стратегії полюсів зростання, що збіглися в часовому вимірі із фундаментальним переглядом масштабів державного втручання (і планування зокрема);

4. Із середини 1970-х рр. по 2000-ні рр. – дискредитація та відмова від стратегії полюсів зростання. Своєрідні «відголоски» стратегії полюсів зростання знаходять свій вияв у програмах регіонального розвитку на основі технополісів [8] та кластерів;

5. 2010-ті рр. – відновлення інтересу практиків до основних постулатів концепції полюсів зростання та їх трансформація до сучасних реалій.

Незважаючи на різноманітність цільової спрямованості пропонованих стратегій полюсів зростання, можна виокремити низку їх характеристик, що притаманні для практично всіх типів (рис. 1).

По-перше, стратегія повинна передбачати стимулювання приросту зайнятості та населення в певних заздалегідь визначених локаціях регіону протягом вказаного періоду часу. При цьому, однак, не обов'язково передбачається, що зростання буде відсутнім в інших частинах регіону, проте плановий полюс розглядається в якості первинного осередку чи то державних, чи приватних інвестицій, які спрямовуються або в ключову галузь, або в промисловий комплекс, або в альтернативну економічну діяльність.

По-друге, стратегія спрямовується на визначену обмежену кількість полюсів, чисельність яких варіює в залежності від поставлених цілей. Так, політика орієнтована на стимулювання розвитку сільських територій регіону, зазвичай потребує відносно великої кількості планових полюсів, тоді як відновлення міжрегіонального балансу акцентує зусилля на кількох центрах. Обмеження на географічну густину (повторюваність) полюсів також залежить від типу економічної діяльності в регіоні.

По-третє, стратегія обов'язково передбачає певну просторову дискримінацію чи селективний підхід до локацій. Така дискримінація проявляється у виборі центрів, котрі на думку ініціатора стратегії володіють потенціалом для стабільної підтримки обраного спектру економічної діяльності, так як експлуатують певні інтер- чи інтра-регіональні локаційні переваги, місце в ієрархії міст чи (менш критично) досвід зростання у минулому.

Рис. 1. Ознаки стратегій полюсів зростання

Джерело: розробка автора

По-четверте, стратегія неминуче передбачає модифікацію просторової структури зайнятості та населення в регіоні. Дійсно, одним із припущень стратегії полюсів зростання є те, що існуюча просторова структура є перешкодою регіональній економічній експансії, а політичні цілі можуть бути досягнуті якщо, окрім іншого, структура буде модифікована (переважно в напрямку концентрації). Така модифікація насамперед пов'язана із аспектом зайнятості (не беручи до уваги окремі випадки специфічної комутації), яка в свою чергу впливає на розміщення населення. Хоча іноді варіант зворотної каузатії може також розглядатись як базовий, тобто в першій інстанції акцент робитиметься на загальній детермінації структури поселення громадян в очікуваннях, що це зрештою приведе до концентрації зайнятості.

Усі наведені чотири характеристики тією чи іншою мірою присутні у різноманітних варіантах стратегії полюсів зростання, які ми розглядали вище. Кожна із цих характеристик не є, звісно, унікальними виключно для стратегії полюсів зростання, однак в своїй сукупності вони формують її «обличчя» чи, використовуючи термінологію із римського права, *sine qua non*, що відрізняє від інших типів стратегій. Більш того, наявність усіх зазначених чотирьох елементів автоматичного свідчить про імплементацію стратегії полюсів зростання, навіть якщо її ініціатор не вживає таку детермінацію. Вважаємо, що не варто «переобтяжувати» трактування стратегії полюсів зростання додатковими критеріями чи деталізацією. Хоча І. Камерон, наприклад, аргументував, що селекція планових полюсів сприяє «... встановленню пріоритетів для здійснення державних інвестицій у кількісних та просторових вимірах» [9, с. 19]. У схожій манері Г. Річардсон та М. Річардсон припускають, що стратегія надає можливість «... інтеграції промислової політики, фізичного планування і внутрішньорегіонального та міжрегіонального планування» [10, с. 164]. Обидва твердження є без сумніву актуальними, однак, на нашу думку, аналогічну аргументацію можна застосувати і для інших типів стратегій, адже акцент на просторовій концентрації не може вважатись виключною прерогативою стратегій полюсів зростання і є елементом загальних практик координації державних інвестицій чи регіональної політики.

Як ми вже раніше відмічали, важливим підґрунтям прийняття стратегії полюсів зростання є те, що просторова структура регіону не відповідає потребам або експлуатації існуючого забезпечення факторами виробництва, або приваблення та закріплення в регіоні набору економічних діяльностей. Стратегія полюсів зростання намагається подолати зазначені невідповідності шляхом активації системи планових полюсів зростання, які узгоджуються відповідно до певної просторової конфігурації із врахуванням критеріїв розміру, ієрархічного рівня, частоти та локації. Однак це комплексне питання не завжди адекватно аналізувалось при втіленні стратегії.

Аспект розміру планового полюса є особливо важливим насамперед через те, що середні витрати (зокрема державні видатки на пряме інвестування, субсидіарну підтримку, розвиток інфраструктури та надання суспільних послуг) та середні регіональні доходи навряд чи залишатимуться незмінними при зростанні розміру полюсу. Достатньо великий масив наукової літератури

присвячений питанню економічної теорії розміру міста (т. зв. теорія «оптимального» розміру міста). Якщо більш ранні дослідження приділяли основну увагу рівню витрат [11], то пізніші праці враховували паралельно також і рівень продукту та доходу [12].

Однак в контексті аналізу із позицій полюсів зростання більш актуальним буде спрощений підхід Дж. Парра, який розглядає ситуацію без прив'язки до стану вже існуючої міської системи [13, с. 1248]. При цьому розмір планового полюсу трактується як зайнятість (пряма, непряма та індукована), що генерується новими інвестиціями у локацію. Співвідношення середніх витрат та вигод від створення планових полюсів демонструється через параметр «загальні чисті вигоди» (*TNB*) наступним чином:

$$TNB = \frac{G}{SC(S)} S [B(S) - C(S)] \quad (1)$$

де S – розмір планового полюса;

$C(S)$ – середні витрати (вартість) інвестицій (відповідні витрати на одиницю новоствореної зайнятості) у плановому полюсі як функція S ;

$B(S)$ – середні вигоди (регіональний дохід, що генерується одиницею новоствореної зайнятості) як функція S ;

G – наперед заданий рівень регіональних витрат на стратегію полюсів зростання;

$G/SC(S)$ – кількість планових полюсів розміру S .

Рівняння (1) може також бути подано у вигляді:

$$TNB = G \left[\frac{B(S)}{C(S)} - 1 \right] \quad (2)$$

де $B(S)/C(S)$ – відображає співвідношення витрати-вигоди полюса розміру S .

Максимізуючи рівняння (1) та (2), визначаємо S^* – цільовий розмір планового полюсу, а, отже, і F^* – цільову частоту полюсів, яка розраховується за наведеною нижче формулою із округленням вниз до найближчого цілого значення:

$$F^* = \frac{G}{S^* C(S^*)} \quad (3)$$

Іншими словами комбінація цільових розміру та частоти максимізують *TNB*. Якщо ж очікується, що $G > F^* S^* C(S^*)$, то кожному із полюсів можна буде зростати вище цільового розміру S^* до рівня поки бюджет регіональної політики буде вичерпаним (однак варто наголосити, що цільовий розмір S^* є незалежним від G).

Недоліком такого підходу є те, що всі планові полюси демонструватимуть однаковий розмір. Також питання цільового розміру нереально розглядати безвідносно до існуючої системи міст, оскільки планові полюси досить рідко розбудовують дійсно із нуля. Враховуючи такі обмеження моделі при розгляді розмірів доцільно брати до уваги варіації середніх витрат та вигод для кожного окремого ієрархічного рівня існуючих міських центрів, у яких плановий полюс може бути розміщеним. Отже, один рівень центрів може мати надлишковий обсяг в існуючій системі інфраструктури, тобто середні витрати від створення планових полюсів даного розміру можуть бути суттєво нижчими ніж відносно інших рівнів. Хоча розглянуті умови суттєво ускладнюють проведення аналізу, проте

модель все ж привносить певний каркас для ідентифікації цільового розміру і частоти планових полюсів, а також певних ієрархічних рівнів міст, відносно яких можна застосовувати стратегію. У зв'язку із цим «пороговий аналіз» в стилістиці Дж. Хюза та Дж. Козловскі [14] може розглядатись як один із релевантних підходів для подальшого аналізу (ми повернемося до цього питання пізніше при розгляді ієрархічних рівнів планових полюсів).

Ініціатори стратегій полюсів зростання загалом сприймають ідею цільового розміру чи серії розмірів планових полюсів і необхідності відповідного «нарощування» існуючих центрів. Однак питання частоти таких центрів не знаходить однозначного розуміння і породжує низку проблем, особливо відносно аспекту міжрегіонального розподілу очікуваних вигод. У зв'язку із цим, ініціатори стратегій часто розглядають полюси у манері повного прегриття простору, так щоб будь-яка частина регіону знаходилась не далі від певної максимальної відстані від полюсу [15]. Із таких міркувань розглядається і бажана частота полюсів, однак існуючі бюджетні обмеження переважно приводять до того, що частота не розглядається незалежно від розміру полюсу.

При цьому можливі, звісно, варіанти, за яких розподіл бюджету між цілком відмінними комбінаціями розміру та частоти полюсів приносить ідентичний (максимальний) рівень вигод *TNB*, привносячи цим певну гнучкість у виборі конфігурації. Більш того можливі ситуації, за яких відмовляються від максимізації *TNB* на користь конфігурацій, котрі забезпечують більш рівномірний міжрегіональний розподіл вигод (при цьому полюси вирізняються меншим розміром але вищою частотою), приносячи однак більший результат, ніж інші типи регіональних стратегій. Однак при перевищенні розумних меж такий підхід може зрештою привести до ситуації, за якої питання частоти домінує над питанням розміру, нівелюючи цим саму суть стратегії полюсів зростання. Щоправда зазначене твердження не применшує важливості врахування частоти, як і інших цілей регіональної політики, які через неї відображаються. Часто існують обмеження, котрі не дозволяють втілю-

вати стратегію полюсів зростання у чистому вигляді, а досягнення різних цілей досягається більш ефективно з допомогою альтернативних типів стратегій.

Ще одним критерієм просторової конфігурації, який пов'язаний із частотою, є дистанціонування полюсів один відносно іншого. Особливо актуальним є цей аспект, якщо ціллю стратегії є модифікація існуючої національної системи міст з метою розвертання міграційних потоків від метрополій до планових полюсів. Критерій дистанціонування також важливий у регіонах із диференційованою структурою, зокрема якщо стратегія полюсів направлена на вирішення проблем депресивних територій. Так, у випадку якщо плановий полюс вигідніше розмістити в іншій локації регіону (враховуючи більш сприятливу ситуацію із міжрегіональним транспортом, наявними земельними ділянками, ефектами агломерації і т. п.), то його значна віддаленість від депресивного регіону може стати перешкодою для створення міграційного каналу. Відчуття прив'язаності до території у значній частини населення може привести до того, що навіть успішна активація віддаленого планового полюса не вирішить проблему із депресивною локацією.

Аспект дистанціонування в просторовій конфігурації планових полюсів слід розглядати у комплексі із аспектами розміру та частоти. Розглядаючи дистанціонування основних полюсів в ключовому регіоні, можна відмітити, що відносно нормою вважається розташування «малих» полюсів поруч із центром з метою деконцентрації та «великих» полюсів на значній віддалі – з метою відновлення регіонального просторового балансу.

Висновки з проведеного дослідження. Стратегії полюсів зростання поступово відновлюють свою популярність після десятиліть забуття. Особливо актуальними вони можуть бути для менш розвинутих держав, оскільки дозволяють досягнути певного рівня регіонального зростання за умов обмеженого бюджету. Розглянуті в статті засадничі принципи притаманні стратегіям такого типу дозволяють краще зрозуміти їх вузьку цільову направленість, що може бути важливим для уникнення минулих помилок імплементації таких програм.

1. Ліщинський І. Нова економічна географія та альтернативні концепції агломерації виробництва. Журнал європейської економіки. 2009. № 3.
2. Mustăţea N. M. Growth poles – an alternative to reduce regional disparities. Case study – Iaşi growth pole. *Romanian Review of Regional Studies*. 2013. Vol. 9. No 1.
3. Wojnicka-Sycz E. Growth Pole Theory as a Concept Based on Innovation Activity Development and Knowledge Diffusion. *Przedsiębiorstwo we współczesnej gospodarce – teoria i praktyka*. 2013. No 3. P. 17–33.
4. *Common Spatial Development Strategy of the V4+2 Countries* (n.d.). URL: <http://www.v4plus2.eu/pdf/Common-Spatial-Development-Strategy-of-the-V4-2-Countries-21032014.pdf> (10.09.15).
5. Perroux F. Note sur la notion de poles croissance. *Economic Appliquee*. Vol. 1, 2. 1955. P. 307–320.
6. Bourdeville J. *Problems of Regional Economic Planning*. Edinburg: Edinburg University Press, 1968.
7. Pottier P. Axes de communication et developpement economique. *Revue Economique*. 1963. Vol. 14. S. 58–132.
8. Lyzun M. Technology parks as an element of local production systems' formation. *Functioning of the Local Production Systems in Bulgaria, Poland and Russia*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2014.
9. Cameron G. C. Growth areas, growth centres and regional conversion. *Scottish Journal of Political Economy*. 1970. Vol. 17, No. 1. P. 19–38.
10. Richardson H. W., Richardson M. The relevance of growth center strategies to Latin America. *Economic Geography*. 1975. Vol. 51, No. 2. P. 163–178.
11. Mathur O. P. The problem of regional disparities: an analysis of Indian policies and programmes. *Habitat International*. 1977. Vol. 2, No. 5–6. P. 427–453.
12. Alonso W. The economics of urban size. *Papers in Regional Science*. 1971. Vol. 26, No. 1. P. 67–83.
13. Parr J. B. Growth-pole strategies in regional economic planning: a retrospective view: Part 2. *Implementation and Outcome*. *Urban Studies*. 1999. Vol. 36, No. 8. – P. 1247–1268.

14. Hughes J. T., Kozlowski J. *Threshold analysis-an economic tool for town and regional planning. Urban studies.* 1968. Vol. 5, No. 2. P. 132–143.
15. Morrill R. L. *On the size and spacing of growth centers. Growth and change.* 1973. Vol. 4, No. 2. P. 21–24.

E-mail: lischnigor@ukr.net